

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 09 | pp. 483-492 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

KICHIK BIZNES SUB'EKTLARINING IQTISODIY INQIROZGA QARSHI KURASHISH HOLATINI BAHOLASH USLUBIYOTI

Salimova Dilnoza Abdig'ofirovna

Bank-moliya akademiyasi "Davlat moliyasi va xalqaro moliya" yo'nalishi magistranti

Annotasiya. Ushbu maqolada kichik biznes sub'ektlarining iqtisodiy inqirozga qarshi kurashish holatini baholash uslubiyoti taklif etilib ikkita korxonada approbasiyadan o'tkazilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, biznes sub'ektlari, iqtisodiy inqiroz, inqirozga qarshi kurashish, baholash uslubiyoti, indikator.

Kirish

Jahonda kichik biznes sub'ektlarida iqtisodiy inqirozga qarshi kurashish strategiyasini takomillashtirishda bo'yicha ko'plab ilmiy yo'nalishlarida tadqiqotlar olib borilmoqda. Mamlakatimizda kichik biznes sub'ektlarida iqtisodiy inqirozga qarshi kurashish strategiyasini takomillashtirish ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani yanada rivojlantirish respublika mintaqalarining tabiiy hamda iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish, shuningdek yangi ish o'rinlarini shakllantirish, ishlab chiqarishni mahalliyashtirishda maqsadli chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Mamlakatimizda to'qimachilik sohasidagi tadbikorlik sub'ektlarini qo'llab quvvatlash va pandemiya sharoitida barqarorligini ta'minlash "...o'tgan yili pandemiya davrida to'qimachilik korxonalariga eksportdan valyuta tushumini kutmasdan, qo'shilgan qiymat solig'ini qaytarib berish tartibi amalda o'z samarasini berdi" muhim vazifalardan biri sifatida e'tiro etildi. Mazkur isloxotni amalga oshirilishi natijasi kichik biznes sub'ektlarining barqaror rivojlanishini ta'minlash, har qanday sharoitda kelib chiqishi mumkin bo'lgan iqtisodiy inqirozni oldini olish borasidagi ishlarni yanada jadallashtirishni taqozo etmoqda. Yangi O'zbekiston strategiyasini amalga oshirishda kichik biznes sub'ektlarida mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirish, ijtimoiy infratuzilmani yanada rivojlantirish, tadbikorlik sub'ektlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va soha rivojlanishini har tamonlama ilmiy tadqiq etishning dolzarbligini oshirmoqda.[1]

Adabiyotlar sharhi

Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, doimiy o'zgarib turuvchi tashqi muhitda koronalarining muvaffaqiyatli faoliyat olib borishining asosi boshqaruvning moslashuvchan tashkiliy tuzilmasi hisoblanadi. Ushbu tashkiliy tuzilmaning o'ziga xos xususiyati korxonaning xarajatlarini minimallashtirish va foydani ko'paytirish maqsadida tashqi ta'sirga javob berishni ta'nimlash. [2]

Rus iqtisodchisi O.V.Babich korxonalarini moslashuvchan boshqarishni "boshqaruv ob'ektini yoki uning iqtisodiy faoliyati tamoyillarini o'zgartirish, samarali ishlashni

ta'minlash, tashqi va ichki muhit o'zgarishiga yetarli va vaqtida javob berishga hissa qo'shish va tashqi muhit bilan muvofiqlashtirilgan o'zaro ta'sirini maqsad qilish bo'yicha maqsadli faoliyat" deb ta'riflaydi. [2] V.M.Yachmeneva [3] va Z.O.Osmanovalarning [4] fikricha, moslashuv-korxonona quyi tizimlarida amalga oshiriladigan o'zgarishlarga moslashish jarayonlari majmui bo'lib, uning tezligi va samaradorligi korxonaning moslashuvchanlik darajasiga bog'liq.

MDH tadqiqotchilari V.M.Yachmeneva [5] va Ye.F.Yachmenev o'zlarining ilmiy ishlarida moslashuvchanlik ko'rsatkichlarini baholash uslubiyoti taklif etilgan. Ularning fikriga ko'ra, moslashuvchan korxonona – bu o'z faoliyatini amalga oshirish jarayonida tashqi muhit bilan muvoznatga erishish va uzoq muddatli istiqbolda strategik rivojlanishni saqlab qolish uchun moslashish jarayonlaridan faol foydalanadigan korxonona. Buning uchun korxononalarining moslashuv darajasini eng to'liq va har tomonlama baholash imkonini beruvchi me'zonlarni aniqlash kerak. Ko'p sonli tadqiqotlar korxonona faoliyatining moslashish darajasini baholashning uslubiy yondashuvlariga bag'ishlangan, ammo bizning nuqtai nazarimizga ko'ra, taklif qilingan usullar korxonona faoliyatining barcha jihatlarini hisobga olmaydi.

Boshqa bir olim Ye.E.Orlova faoliyatning bunday sohalarini tahlil qilish orqali korxononaning moslashuvchanlik darajasini baholashni taklif qiladi: tashqi; resurs; marketing; moliyaviy va tashkiliy va boshqaruv. Har bir yo'nalish uchun u korxononani moslashtirish samaradorligini baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini shakllantiradi. [4]

Korxonona faoliyatining o'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlariga moslashish darajasini baholash vositalarini tanlash tadqiqotchiga ma'lum mas'uliyat yuklaydi. Ko'pgina tadqiqotchilar korxonona faoliyatining moslashish darajasini baholash uchun kompaniya faoliyatining ba'zi jihatlarini baholaydigan integral ko'rsatkichdan foydalanishni taklif qilishadi. Integral ko'rsatkichlardan foydalanishning kamchiliklariga quyidagilar kiradi: [7] olingan natijani baholash mezonlari bo'yicha aniqlash qiyin; integral ko'rsatkichni umumlashtirish natijasida ma'lumotlarning bir qismi e'tiborga olinmaydi; ba'zi ko'rsatkichlar beqiyos va hatto mutlaqo qutblidir (qiymatning oshishi bilan ba'zi ko'rsatkichlar, boshqalarining qiymati pasayadi); bir qator ko'rsatkichlarning iqtisodiy mohiyatini mantiqiy asoslash yo'q; ularning ahamiyatiga qarab ko'rsatkichlar ierarxiyasidan foydalanish mumkin emas. Munosabatlar ierarxiyasiga ega bo'lgan ko'rsatkichlar tizimini, binobarin, turli ko'rsatkichlarning og'irlik koeffitsientlarini shakllantirish orqali bunday kamchiliklarning oldini olish mumkin.

Metodologiya

Ekologik omillarning tahlili shuni ko'rsatdiki, ularning eng dinamiklari: texnologik, ijtimoiy-iqtisodiy, bozor va moliyaviy omillar. Shuni ta'kidlash kerakki, moliyaviy omillar ikki tomonlama bo'lib, bir tomondan ular tashqi sifatida ishlaydi — bu davlat tomonidan qo'llab — quvvatlash, kreditlar va kreditlar bo'yicha foizlar, investitsiya loyihalarini jalb qilish, boshqa tomondan, ichki sifatida-bu debitorlik va kreditorlik qarzlari, tenglik va boshqalar. Ichki omillarga quyidagilar kiradi: ishlab chiqarish, ijtimoiy, marketing va moliyaviy omillar. Aynan tashqi va ichki muhit omillari kompaniya faoliyatini moslashtirish yo'nalishlarini, ya'ni ishlab chiqarish, texnologik, tashkiliy, moliyaviy, ijtimoiy, bozor va marketingga moslashishni belgilab berdi.

Muvozanatli jadval kartasidan foydalangan holda kompaniya faoliyatining moslashishini baholashni taklif qilamiz. Ko'rsatkichlar umuman korxonaning moslashuviga ta'sir ko'rsatadigan korxonaning turli faoliyatini baholashni o'z ichiga olishi kerak. Korxonada faoliyatining moslashish darajasini baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini aniqlash uchun korxonaning moslashuvchanligi, o'zgarish qobiliyati va natijada moslashish qobiliyatini aks ettiruvchi ko'rsatkichlarni hisobga olish kerakligini tushunish kerak.

Omillar taqqoslashda bitta diagonal bilan juft taqqoslash matritsasi tuziladi, chunki omillar o'zlari bilan diagonal bilan taqqoslanadi. i va j indekslarining qiymati 1 dan n gacha – omillar soni. U holda matritsa uchun teskari simmetriya sharti – $a_{ji} = \frac{1}{a_{ij}}$ o'rnatiladi. Matritsaning keyingi qadami vektorlarning xususiy qiymatini (Z_i) va ularning normallashtirilgan bahosini (W_i) hisoblashdan iborat. Vektorlarning xos qiymatini hisoblash uchun 4 ta usul mavjud bo'lib, ulardan eng to'g'risi har bir qatorning n ta elementini ko'paytirish va hosil bo'lgan mahsulotdan n -chi ildizni ajratib olishdir:[8]

$$Z_i = \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n a_{ij}}, \quad (1)$$

bu yerda Z_i xos vektorning i -qiymati; a_j - taqqoslash matritsasi qatoridagi j -chi element; n - omillar soni. Keyinchalik, olingan vektor har bir qiymatni barcha vektor komponentlarining yig'indisiga bo'lish orqali normallashtiriladi:

$$W_i = \frac{Z_i}{\sum_{i=1}^n Z_i} \quad (2)$$

Bu yerda W_i - ustuvor vektorning i -qiymatining normalangan bahosi. Boshqa usullar bilan solishtirganda ierarxiyani tahlil qilish usulining muhim afzalligi ekspert xulosalarining izchilligini baholash uchun "o'rnatilgan" mexanizmning mavjudligidir. Buni amalga oshirish uchun avvalo maksimal o'z qiymatini (λ_{max}) aniqlashingiz kerak:

$$\lambda_{max} = \sum_{j=1}^n S_j \times W_j \quad (3)$$

Bu yerda S_j - matritsaning har bir j -ustunidagi i -elementlar yig'indisi. Bunday holda, (3.1.3) formulada $j=i$ tengligi kuzatilganligini tushunish kerak. Mutaxassislarining izchillik indeksi (IS) quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$IS = \frac{\lambda_{max} - n}{n - 1}, \quad (4)$$

Muvofiqlik reytingi (MR) ham aniqlanadi:

$$MR = IS / SS, \quad (5)$$

bu yerda CC matritsaning o'lchamiga qarab tasodifiy mustahkamlikdir. Shuningdek, moslashishning qisman ko'rsatkichlarining og'irliklarini aniqlash uchun biz masofaviy usuldan foydalanamiz.

Biroq, ushbu choralar-tadbirlar Covid-19 pademiyasi boshlanmasidan avval amalga oshirilgan. Fikrimizcha, Covid-19 pademiyasi oqibatida yuzaga kelgan inqirozning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda mezonlar qayta ko'rib chiqilishi lozim. Ushbu maqolada moslashuvchanlik mezonlarini qayta ko'rib chiqib ilmiy asosladi. Faoliyatning har bir sohasi uchun korxonada faoliyatining moslashish darajasini to'liq baholashga imkon beradigan ko'rsatkichlarni aniqlash kerak. Korxonada faoliyatining moslashish darajasini baholash uchun ko'rsatkichlarni tanlashning muhim sharti ularning maqbul soni. minimal bo'lishi kerak.

1-jadval.

Korxonada faoliyatining moslashish darajasini baholash ko'rsatkichlari

Yo'nalish	Me'zonlar	Ko'rsatkichlar
Sanoat moslashuvi (K_{SM})	Asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi (Y_1)	- aktivlar rentabelligi (X_1); - uskunalardan integral foydalanish koeffitsienti (X_2)
	Asosiy vositalarning eskirishi (Y_2)	- asosiy vositalarning eskirishi (X_3); - asosiy fondlarni yangilash va tasarruf etish koeffitsientining (X_4) nisbati
Texnologik moslashuv (K_{TexM})	Biznes jarayonlarini avtomatlashtirish darajasi (Y_3)	- biznes jarayonlarini avtomatlashtirish darajasi (X_5)
	Innovatsiya (Y_4)	- ilmiy-tadqiqot ishlariga sarflangan xarajatlarning umumiy xarajatlardagi ulushi (X_6); - yil davomida amalga oshirilgan ishlanmalarining umumiy hajmida o'z ishlanmalarining ulushi (X_7)
Tashkiliy moslashuv (K_{TashM})	Boshqaruv tizimi samaradorligi (Y_5)	- boshqaruv samaradorligi ko'rsatkichi (X_8)
	Tashkiliy tuzilmaning samaradorligi (Y_6)	- kollektiv boshqaruv ishining samaradorligi (X_9)
	Mehnat unumdorligi (Y_7)	- mehnat unumdorligi ko'rsatkichi (X_{10})
Ijtimoiy moslashuv (K_{IM})	Xodimlar aylanmasi (Y_8)	- xodimlar aylanmasi darajasi (X_{11})
	Xodimlarning qoniqishi (Y_9)	- xodimlarning qoniqish ko'rsatkichi (X_{12}); - ish haqining sanoatdagi o'rtacha ko'rsatkichga nisbatan darajasi (X_{13})
	Xodimlarning malaka darajasi (Y_{10})	- xodimlarning malaka darajasi (X_{14})
Moliyaviy moslashuv (K_{MolM})	Korxonaning o'z-o'zini moliyalashtirish qobiliyati (Y_{11})	- o'z mablag'lari bilan ta'minlanganlik koeffitsienti (X_{15}); - avtonomlik koeffitsienti (X_{16})
	Moliyaviy barqarorlik (Y_{12})	- mutlaq likvidlik darajasi (X_{17}); - moliyaviy barqarorlik koeffitsienti (X_{18})
Bozorga moslashish (K_{BM})	Bozor pozitsiyasi (Y_{13})	- bozor ulushi (X_{19}); - sotish rentabelligi (X_{20})
	Tovar majburiyati (Y_{14})	- mijozlar saqlash darajasi (mijozlar saqlash) (X_{21})
Marketingni	Savdo samaradorligi	- foyda o'sish sur'ati (X_{22});

moslashtirish (K_{MarM})	faoliyat (Y_{15})	assortimentning kengligi (X_{23}); assortimentni yangilash (X_{24})
------------------------------	-----------------------	--

1-jadvalda kompaniya faoliyatining moslashuvining kompleks ko'rsatkichini baholash uchun zarur bo'lgan ko'rsatkichlar keltirilgan. Jadvalda keltirilgan ko'rsatkichlarni hisoblash korxonada faoliyatining moslashuvining murakkab ko'rsatkichini hisoblash uchun asos bo'lib xizmat qiladi, bu esa korxonada faoliyatining o'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlariga moslashish darajasini baholashning yetarli metodologiyasini ishlab chiqishga imkon beradi. Moslashuv darajasining kompleks ko'rsatkichi (CA) formulasi quyidagicha bo'ladi:

$$K_A = V_1 K_{PA} + V_2 K_{TA} + V_3 K_{OA} + V_4 K_{CA} + V_5 K_{FA} + V_6 K_{RA} + V_7 K_{MA}, \quad (6)$$

bu yerda K-mos yo'nalishlarda moslashish koeffitsientlarining qiymati (3.2.1-jadval); V-mos moslashuv yo'nalishi koeffitsientining og'irligi.

Moslashuv yo'nalishlarining har birini baholash 1-jadvalda keltirilgan ko'rsatkichlar asosida baholanadi. Bir qator ko'rsatkichlar me'yoriy qiymatga ega bo'lib, qolgan ko'rsatkichlar korxonada uchun kerakli qiymatga yetishi mumkin. Masofaviy usul yordamida moslashish yo'nalishlarining har birini baholash maqsadga muvofiqdir, bu nafaqat indikatorning qiymatini, balki uning mos yozuvlar masofasini ham baholashga imkon beradi:

$$K_j = \sqrt{V_1(1 - z_{ij})^2 + V_2(1 - z_{ij})^2 + \dots + V_n(1 - z_{ij})^2}, \quad (7)$$

bu yerda K_j — moslashish koeffitsientining qiymati; V-mos ko'rsatkichning og'irligi; z_{ij} -indikatorning standartlashtirilgan qiymati (progressiv ko'rsatkichlar uchun $z_{ij} = X_{ij}/X_{max}$, regressiv ko'rsatkichlar uchun $z_{ij} = X_{min}/X_{ij}$, bu yerda X_{max} va X_{min} ko'rsatkichlarning mos yozuvlar qiymatlari).

Ko'rsatkichning mos yozuvlar qiymatlari sifatida biz normativ qiymatlarni qabul qilamiz. Agar standart bo'lmasa, ma'lumotnoma bozor rahbaridan bir xil ko'rsatkichning qiymatini olishi kerak. Agar raqobatchilar ma'lumotlari bo'lmasa, o'rganilayotgan korxonaning so'nggi 5 yil ichida eng yaxshi qiymati standart sifatida qabul qilinadi.

Tahlil va natijalar

Ierarxik tahlil usuli yordamida har bir yo'nalishning og'irliklarini aniqlaymiz. 3.2.2-jadvalda yo'nalishlar bo'yicha moslashish koeffitsientlari og'irliklarini hisoblash natijalari keltirilgan. Ekspert xulosalarining izchilligini o'rnataylik. Buning uchun maksimal xususiy qiymatni 3 formula bilan aniqlanadi:

$$\lambda_{max} = 1,033 + 1,192 + 0,968 + 1,017 + 1,166 + 1,073 + 1,137 = 7,587.$$

Bunday holda, izchillik indeksi quyidagicha bo'ladi: $IS = (7,587 - 7) / (7 - 1) = 0,098$, va izchillikni baholash bo'ladi $OS = 0,1 / 1,32 = 0,074$, nima maqbul mustahkamlik ko'rib chiqilishi mumkin.

2-jadval.

Umumlashgan moslashuv ko'rsatkichlarining ustuvorliklari matritsasi

	K_{IM}	K_{TexM}	K_{TashM}	K_{IM}	K_{MolM}	K_{BM}	K_{MarM}	Z	W
K_{IM}	1	3	5	1	2	2	3	2,100	0,267
K_{TexM}	1/3	1	3	2	1/3	1/3	1/2	0,731	0,093
K_{TashM}	1/5	1/3	1	1/3	1/3	1/3	1/3	0,363	0,046
K_{IM}	1	3	3	1	1/2	1	1	0,960	0,122
K_{MolM}	1/2	3	3	2	1	1/2	1/2	1,123	0,143
K_{BM}	1/2	3	3	1	2	1	1	1,369	0,174
K_{MarM}	1/3	3	3	1	2	1	1	1,219	0,155
S	3,867	12,833	21,000	8,333	8,167	6,167	7,333	—	—
SxW	1,033	1,192	0,968	1,017	1,166	1,073	1,137	—	—

Yuqoridagi hisob-kitoblarga asosanib, korxonada faoliyatining moslashish darajasini baholash uchun kompleks ko'rsatkichning tenglamasi quyidagi shaklga ega bo'ladi:

$$K_A = 0,267K_{SM} + 0,093K_{TexM} + 0,046K_{TashM} + 0,122K_{IM} + 0,143K_{MM} + 0,174K_{BM} + 0,155K_{MM} \quad (8)$$

Xuddi shu algoritmgaga ko'ra, kompaniya faoliyatini moslashtirish yo'nalishlarining har birini baholash koeffitsientlari formulasini tashkil etuvchi ko'rsatkichlarning og'irligini aniqlash kerak.

Sanoat moslashuvi koeffitsientining formulasi quyidagicha:

$$K_{IM} = \sqrt{0,288(1 - z_1)^2 + 0,5(1 - z_2)^2 + 0,147(1 - z_3)^2 + 0,066(1 - z_4)^2} \quad (9)$$

Texnologik moslashuvni baholash formulasi quyidagi shaklga ega:

$$K_{TexM} = \sqrt{0,785(1 - z_5)^2 + 0,149(1 - z_6)^2 + 0,066(1 - z_7)^2} \quad (3.1.10)$$

Tashkiliy moslashuvni baholash formulasi:

$$K_{TashM} = \sqrt{0,081(1 - z_8)^2 + 0,188(1 - z_9)^2 + 0,731(1 - z_{10})^2} \quad (11)$$

Ijtimoiy komponentni baholash formulasi quyidagi shaklga ega bo'ladi:

$$K_{IM} = 0,414(1 - z_{11})^2 + 0,414(1 - z_{12})^2 + 0,063(1 - z_{13})^2 + 0,109(1 - z_{14})^2 \quad (2)$$

Moliyaviy moslashuvni baholash formulasi quyidagicha bo'ladi:

$$K_{MolM} = \sqrt{0,181(1 - z_{15})^2 + 0,128(1 - z_{16})^2 + 0,061(1 - z_{17})^2 + 0,629(1 - z_{18})^2} \quad (13)$$

Bozorga moslashishni baholash formulasi quyidagi shaklga ega bo'ladi:

$$K_{BM} = \sqrt{0,258(1 - z_{19})^2 + 0,105(1 - z_{20})^2 + 0,637(1 - z_{21})^2} \quad (14)$$

Marketingga moslashish darajasini baholash formulasi quyidagicha:

$$K_{MM} = \sqrt{0,333(1 - z_{22})^2 + 0,14(1 - z_{23})^2 + 0,528(1 - z_{24})^2} \quad (15)$$

Shunday qilib, korxonada faoliyatining o'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlariga moslashish darajasini baholash formulasi, shuningdek uning tarkibiy qismlarini baholash formulalari shakllantirildi: ishlab chiqarish, texnologik, tashkiliy, ijtimoiy, moliyaviy, bozor va marketingga moslashish. Endi moslashish darajasini baholash natijalari

ko'rsatkichlarining talqinini aniqlash kerak. Buning uchun moslashish darajasini baholash natijalari ko'rsatkichlarini olamiz:

- moslashtirishning barcha sohalarida mos yozuvlar qiymatlari (optimistik ssenariy);

- moslashuvning barcha sohalarida eng yomon qadriyatlar bilan (pessimistik ssenariy);

- moslashuvning barcha sohalarida o'rtacha qiymatlarda (optimal ssenariy). Har bir x ning qiymatini normallashtiramiz, natijada eksponent progressiv ko'rsatkichlar uchun $Z_{ij}=X_{ij}/X_{\max}$ sharti bajariladi, regressiv ko'rsatkichlar uchun $Z_{ij}=X_{\min}/X_{ij}$. Demak, z qiymati 0,01 dan 1 gacha oraliqda o'zgarishi mumkin (0 qiymati hisobga olinmaydi, chunki u barcha ko'rsatkichlar uchun xos emas). $z=0,01$ ning qiymati indikatorning eng yomon qiymati, $z=1$ eng yaxshisi. Mantiqan, agar barcha ko'rsatkichlar mos yozuvlar qiymatiga ega bo'lsa ($z_{ij}=1$), u holda moslashish darajasining murakkab ko'rsatkichining qiymati, shuningdek moslashishning yettita sohasidan biri 0 ga teng bo'ladi. Bundan kelib chiqadiki, korxonaning moslashish darajasi ko'rsatkichining qiymati 0 ga qancha yaqin bo'lsa, korxonaga uchun shuncha yaxshi bo'ladi.

Endi kompleks moslashuv ko'rsatkichining qiymatlarini har bir yo'nalishning minimal qiymatlarida hisoblaymiz. Uning qiymati 1ga intiladi. Shunday qilib, biz korxonaga faoliyatini moslashtirishning kompleks ko'rsatkichi qiymatlari oralig'i 0 dan 1 gacha ekanligini aniqladik. Shu bilan birga qiymati 0 ga qancha yaqin bo'lsa, shuncha yaxshi bo'ladi. Barcha ko'rsatkichlarning o'rtacha qiymati bilan kompleks moslashuv ko'rsatkichining qiymati 0,5 ga teng. 3.1.3-jadvalda biz korxonaga faoliyatining o'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlariga moslashish darajasini aniqlash ko'lamini taqdim etamiz.

3-jadval.

Korxonaga faoliyatining o'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlariga moslashish darajasining kompleks ko'rsatkichini baholash natijalarini talqin qilishning baholash shkalasi

Qiymatlar oralig'i	Interval qiymatlarining lingvistik talqini
$0,0 \leq KA \leq 0,2$	Kompaniyaga faoliyatini yuqori darajada moslashtirish
$0,2 < KA \leq 0,4$	O'rtacha darajadan yuqori
$0,4 < KA \leq 0,6$	Kompaniyaga faoliyatining o'rtacha moslashish darajasi
$0,6 < KA \leq 0,8$	Darajasi o'rtachadan past
$0,8 < KA < 1,0$	Kompaniyaga faoliyatining past darajadagi moslashuvi

Yuqoridagi o'lchov korxonaga faoliyatining o'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlariga moslashish darajasini baholash natijalarini lingvistik jihatdan talqin qilishga imkon beradi. Bundan tashqari, boshqaruv qarorini qabul qilish uchun korxonaga faoliyatining moslashish darajasini iqtisodiy talqin qilish zarurati mavjud. Moslashuvning har bir darajasi belgilangan oraliqda uning barqaror holatini ta'minlaydigan o'z ko'rsatkichlar majmuiga mos keladi.

Tahlil moliyaviy yil oxirida yoki atrof-muhit sharoitida jiddiy o'zgarishlar yuz berganda amalga oshiriladi. Korxonalar faoliyat ko'rsatadigan tashqi muhit yuqori darajadagi noaniqlik bilan ajralib turadi. Bunday sharoitlar korxonani doimiy ravishda tashqi muhitda o'z-o'zidan o'zgarishlarga va ularning oqibatlariga duch kelishga majbur qiladi. Korxonalar doimiy ravishda atrof-muhit sharoitlariga moslashish jarayonida. Korxonalar rahbariyati o'z vaqtida korxonalar faoliyatining moslashish darajasi va uning resurs kuchi to'g'risida xabardor qilinsa, inqirozli vaziyatlarga muvaffaqiyatli qarshi tura oladi. Moslashuv jarayoni korxonani dinamik o'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlariga moslashtirish protseduralari to'plamidan iborat. Korxonani ochiq iqtisodiy tizim sifatida adaptiv deb atash mumkin, agar o'z faoliyati davomida tashqi muhitdagi salbiy o'zgarishlar bilan tizimning o'zida o'zgarishlar yuz bersa, uning maqsadi uning asosiy funksiyalarini saqlab qolish va samaradorlikni oshirishdir.

4-jadval

**«AAAAA» MChJning salohiyatidan foydalanish darajasining 2016-2021
yillardagi ko'rsatkichlari**

Ko'rsatkichlar	2016 y.	2017 y.	2018 y.	2019 y.	2020 y.	2021 y.
Moliyaviy salohiyatdan foydalanish ko'rsatkichlari						
O'z aylanma mabdag'lari bilan taminlanganlik koeffitsienti	0,09	0,10	0,42	0,40	0,40	0,39
Aktiv rentabellik koeffitsienti	0,15	0,20	0,37	0,06	0,30	0,19
O'rtacha ko'rsatkichi	0,12	0,2	0,39	0,15	0,35	0,27
Ishlab chiqarish salohiyatidan ko'rsatkichlari						
Ishlab chiqarish rentabelligi	0,12	0,25	0,29	0,04	0,19	0,12
Fond qaytimi	1,63	1,63	2,44	2,37	2,27	1,38
Mehnat unumdorligi	0,7	0,8	0,7	0,5	0,6	0,7
O'rtacha ko'rsatkichi	0,37	0,42	0,70	0,22	0,51	0,34
Marketing salohiyatidan foydalanish ko'rsatkichi						
Sotish hajmining o'zgarishi koeffitsienti	0,64	0,65	0,59	0,91	0,78	1,24
Bozor ulushi koeffitsienti	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001
O'rtacha ko'rsatkich	0,03	0,03	0,02	0,03	0,03	0,04
Innovatsion texnologik salohiyatdan foydalanish ko'rsatkichlari						
Texnik va texnologiyalarning yaroqlilik koeffitsienti	1,19	1,21	0,70	0,48	0,43	0,48
Yillik ishlab chiqarilgan mahsulot hajmida innovatsion mahsulotning ulushi	0,09	0,18	0,27	0,83	0,94	0,82
Asosiy vositalarning yangilash koeffitsienti	0,64	0,74	0,65	0,52	0,63	0,75
O'rtacha ko'rsatkich	0,26	0,40	0,35	0,46	0,50	0,54
Integral ko'rsatkich	0,02	0,03	0,04	0,02	0,05	0,04

Korxonada faoliyatining moslashish darajasiga ta'sir qiluvchi tashqi va ichki muhit omillarini tahlil qilish (ishlab chiqarish, texnologik, tashkiliy, moliyaviy, ijtimoiy, bozor va marketing) moslashuvning asosiy yo'nalishlarini aniqlashga imkon berdi. Faoliyatning moslashish darajasini baholash uchun korxonada faoliyati natijalarini aks ettiruvchi 24 ta o'zgaruvchidan iborat ko'rsatkichlar tizimi shakllantirildi. Baholash vositalari taklif etiladi: og'irlik koeffitsientlarini aniqlash-ierarxik tahlil usuli; standartni aniqlash-senariylar usuli; moslashuvchanlik darajasini baholash uchun-masofa usuli qo'llaniladi. Korxonada faoliyatining o'zgaruvchan atrof-muhit sharoitlariga moslashish darajasini baholash metodologiyasi ishlab chiqilgan bo'lib, uni bosqichma-bosqich ma'lum ketma-ketlikda amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Moslashish darajalari va baholash natijalari ko'rsatkichlarini aniqlash tartiblari va ularga tegishli boshqaruv qarorlari keltirilgan. Korxonada faoliyatini moslashtirish darajasining murakkab ko'rsatkichini baholash metodologiyasi Real vaqtda korxonada holatini aniqlash vositasi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Ushbu korxonalarda korxonaning inqirozga qarshi boshqaruv strategiyasini tatbiq etish natijasida qo'yidagi ijobiy yutuqlarga erishildi:

"AAAAA" MChJda dastgohlarni rejadan tashqari sozlashlar soni 1,16 martaga qisqari, to'xtab qolishlarning umumiy vaqti 2021 yilda 6450 daqiqani tashkil etib, 2020 yilga nisbatan 362 daqiqaga kamayib, ishlab chiqarishdagi uzilishlar 9,6 foizga kamaygan. Ishlab chiqarish maydonlaridan foydalanishni optimallashtirish hisobiga foydalanilmayotgan 0,13ga maydon ijrada berildi, 0,09 ga maydon esa tayyor mahsulot omboriga aylantirildi.

"AAAAA" MChJda dastgohlarni rejadan tashqari sozlashlar soni 1,9 martaga qisqari, to'xtab qolishlarning umumiy vaqti 2021 yilda 6245 daqiqani tashkil etib, 2020 yilga nisbatan 465 daqiqaga kamayib, ishlab chiqarishdagi uzilishlar 8,1 foizga kamaygan. Foydalanilmayotgan 0,06 ga maydon esa ishlab chiqarish maydoniga qo'shib berildi, 0,01ga maydon esa tayyor mahsulot ombori va 0,02 ga maydon xom ashyo omboriga aylantirildi. Korxonadagi foydalanilmayotgan 0,33 ga yer maydoni ijara shartnomasi asosida boshqa korxonalariga foydalanishga topshirildi.

Xulosa

To'qimachilik korxonalarining iqtisodiy salohiyatdan foydalanish darajasini baholash uslubiyati "O'zto'qimachisanoat" uyushmasining ikkita to'qimachilik korxonasida 2021 yil yakuni bilan buxgalteriya, boshqaruv hisobi va boshqa birlamchi statistik ma'lumotlari asosida hisoblandi.

Shunday qilib, korxonalarining iqtisodiy salohiyatdan foydalanishni baholash uchun taklif etilgan integrallik uslubiyotdan foydalaniladi, bu kichik korxonalarda iqtisodiy inqirozga qarshi boshqarish jarayonining samaradorligi darajasini aniqlash imkonini beradi.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. Тадбиркорликни жадал ва янада кенг ривожлантириш учун барча шароитларни яратиш – энг муҳим вазифамиздир. // Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимиз тадбиркорлари билан очиқ мулоқот шаклидаги учрашувда сўзлаган нутқи. - 20.08.2021

https://uza.uz/uz/posts/tadbirkorlikni-zhadal-va-yanada-keng-rivozhlantirish-uchun-barcha-sharoitlarni-yaratisheng-muhim-vazifamizdir_294814

2. Бабиц О.В. Особенности адаптации деятельности предприятия к современным условиям / О.В. Бабиц, А.Л. Будникова [Электронный ресурс] // Вестник БГУ. — 2015. — № 3. — С. 253–257. — Режим доступа: cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-adaptatsii-deyatelnosti-predpriyatiya-k-sovremennym-usloviyam (дата обращения: 07.09.2019).;

3. Дробышева В.Г. Реализация комплексного подхода к управлению адаптацией персонала организации предпринимательского типа / В.Г. Дробышева, А.А. Костылев [Электронный ресурс] // Социально-экономические явления и процессы. — 2014. — № 12. — С. 70–75. — Режим доступа: cyberleninka.ru/article/n/realizatsiya-kompleksnogo-podhoda-kupravleniyu-adaptatsiey-personala-organizatsii-predprinimatelskogo-tipa;

4. Орлова Е.Е. Стратегическая модель адаптации промышленных предприятий к условиям внешней среды / Е.Е. Орлова [Электронный ресурс] // Экономический анализ: теория и практика. — 2014. — № 38 (389). — С. 12–21. — Режим доступа: cyberleninka.ru/article/n/strategicheskaya-model-adaptatsii-promyshlennyh-predpriyatyy-k-usloviyamvneshney-sredy;

5. Ячменева В.М. Адаптивность и адаптация: сравнительная характеристика понятий в контексте управления деятельностью предприятия / В.М. Ячменева, З.О. Османова [Электронный ресурс] // Экономика строительства и природопользования. — 2017. — № 4 (65). — С. 85–91. — Режим доступа: elibrary.ru/item.asp?id=35144626.

6. Drobysheva V.G. Realizatsiya kompleksnogo podkhoda k upravleniyu adaptatsiyey personala organizatsii predprinimatel'skogo tipa / V.G. Drobysheva, A.A. Kostylev [Elektronnyy resurs] // Sotsial'no-ekonomicheskiye yavleniya i protsessy. — 2014. — № 12. — S. 70–75. — Rezhim dostupa: cyberleninka.ru/article/n/realizatsiya-kompleksnogo-podhodak-upravleniyu-adaptatsiey-personala-organizatsii-predprinimatelskogo-tipa.

7. Svirbutovich O.A. Teoreticheskoye obosnovaniye vybora integral'nogo kolichestvennogo kriteriya otsenki urovnya sotsial'noy adaptatsii predpriyatiya / O.A. Sviburtovich, A.P. Mironov [Elektronnyy resurs] // Vestnik IrGTU. — 2012. — № 8 (67). — S. 348. — Rezhim dostupa: cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskoe-obosnovanie-vybora-integralnogokolichestvennogo-kriteriya-otsenki-urovnya-sotsialnoy-adaptatsii-predpriyatiya.

8. Terelyanskiy P.V. Realizatsiya metoda analiza iyerarkhiy dlya otsenki konkurentosposobnosti komp'yuternykh firm / P.V. Terelyanskiy, S.I. Kremenov [Elektronnyy resurs] // Vestnik VolGU. Seriya 3: Ekonomika. Ekologiya. — 2008. — № 2. — S. 35–43. — Rezhim dostupa: cyberleninka.ru/article/n/realizatsiya-metoda-analiza-ierarhiy-dlya-otsenki-konkurentosposobnostikompyuternykh-firm.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

